

MEDITERANIZAM BOGDANA RADICE KAO IDEJA SLOBODE NASUPROT TOTALITARIZMIMA

Stevo Đurašković

UDK: 316.7(262):130.2Radica, B
Prethodno priopćenje

Sažetak: U članku se prikazuje vizija mediteranizma Bogdana Radice. Uvodno se daje skica za portret možda i najvećeg splitskog novinara i publicista 20. stoljeća. Zatim se prikazuje kako su na Radicu utjecala komunikacija s intelektualnom kremom međuratne Europe, a osobito s teorijama poznatih talijanskih liberala Guglielma Ferrera i Benedetta Crocea. U aktivnom dijalogu s tadašnjim aktualnim teorijama mediteranizma, prije svega provansalizmom Frédéricica Mistrala, fašističkim vitalizmom Gabriela D'Annunzia te idejom mediteranskog mentaliteta Miguela de Unamuna i Jose Ortega y Gasseta, Radica izgrađuje svoju originalnu teoriju o Mediteranu te osobito o mjestu Dalmacije na Mediteranu. Polazeći od ideje Mediterana kao tvornice civilizacija, Radica konceptualizira Dalmaciju kao unikatno mjesto skladnog stapanja slavenske i romanske kulture, koja svojim bogatim nasljeđem obogaćuje hrvatsku kulturu, a ne ide nasuprot njoj. Razmatrajući mjesto mediteranizma Dalmacije u suvremenim hrvatskim nacionalno-integracijskim procesima, Radica konceptualizira dvije Dalmacije: pučko-puntarsku koja izgrađuje suvremeni demokratski nacionalizam te gosparsko-isusovačku obilježenu kampanilističkim anakronizmom i političkim pragmatizmom. Zaključno se ističe kako intelektualna publicistika Bogdana Radice, uslijed intelektualnog provincijskog autizma regije, nema svog suvremenog nastavljača u Dalmaciji.

Ključne riječi: Bogdan Radica, liberalizam, mediteranizam, Dalmacija, Hrvatska, dvije Dalmacije

UVOD:

BOGDAN RADICA – „VELIKI USPJEH INTELEKTUALCA IZ MALE I NEPOZNATE ZEMLJE“

Iako je Hrvatska tijekom dvadesetog stoljeća imala barem jedno tucę (ili po dalmatinski duzinu) velikih novinara i publicista, možda Bogdan Radica ipak predstavlja najvećeg. Kako je lucidno primijetio Ivo Banac, „[n]itko iz naše sredine nije u dvadesetom stoljeću komunicirao s tako elitnim ljudima Europe“,¹ kao što su bili Guglielmo Ferrero, Benedetto

¹ Ivo BANAC, „Bogdan Radica – agonija i borba“, u: Bogdan RADICA, *Agonija Europe. Razgovori i susreti*, Zagreb 2006., 376.

Croce, Jacques Maritain, André Gide, Jose Ortega y Gasset... Budući da taj „doista veliki uspjeh intelektualca iz male i nepoznate zemlje“² čini samo dio Radičina dugog, burnog i bogatog intelektualnog života, začuđuje činjenica koliko je djelovanje tog „fativog“ potomka splitskog Velog Varoša u znanstvenom smislu zanemareno, dok je čak i u publicistici svedeno na prigodne nekrologe u povodu obljetnica rođenja i smrti.³

Bogdan Radica rođen je 26. kolovoza 1904. u obitelji čvrstog južnoslavenskog političkog usmjerenja, koje je naposljetku i kod oca i kod sina završilo međuratnim razočaranjem tipičnim za veliku većinu tadašnjih hrvatskih jugoslavista. S druge strane, od majke je baštiniuo snažan vjerski, ali i antiklerikalni odgoj, što će cijelog života bitno određivati Radičino intelektualno formiranje.⁴

Tijekom studija u Firenci i Rimu 1920-ih godina Radica ulazi u poznatu intelektualnu obitelj Ferrerovih te upoznaje tadašnju intelektualnu kremu Italije, o čijem društvenom i političkom životu izvještava jugoslavensku javnost prije svega putem *Nove Evrope* Milana Ćurčina i *Obzora* Milivoja Dežmana. Po završetku studija 1927. godine mladog, ali već afirmiranog Radicu Dežman šalje za dopisnika u Pariz, da bi ga već 1929. godine namjestio kao izvjestitelja tadašnje jugoslavenske novinske agencije Avala u Ateni. Nakon živopisnih pet atenskih godina, gdje Radica ulazi u sve pore grčkog političkog i kulturnog života, u razdoblju 1933. – 1939. Radica službuje kao ataše za tisak u jugoslavenskom poslanstvu pri Ligi naroda u Ženevi. Daleko od bavljenja tekućom politikom, Radica svoje atenske i pariške godine koristi za dijalog s tadašnjim vodećim europskim intelektualcima, čija razmišljanja objavljuje u *Obzoru*, *Novoj Evropi*, beogradskom *Vremenu* te *Srpskom književnom glasniku*. Nakon što je tadašnji predsjednik Matice hrvatske Filip Lukas odbio objaviti sabrane intervjuje zbog autorova liberalizma, objavljeni su 1939. godine kao *Agonija Evrope* kod poznatog beogradskog izdavača Gece Kona, ali u ekaviziranoj verziji te na ćirilici.⁵

Povratkom Radice u Jugoslaviju 1939. godine počinje druga faza njegova života, obilježena aktivnom participacijom u politici. Na intervenciju samog ministra vanjskih poslova Italije Galeazza Ciana Radica – kao osvjedočeni antifašist, ali i zet jednog od najpoznatijih protivnika Mussolinijevog režima Guglielma Ferrera – nije imenovan šefom centralnog presbiroa vlade Cvetković – Maček. U zamjenu je upućen u veleposlanstvo u Washington, gdje s izbijanjem rata u Jugoslaviji ulazi u konflikt s pročetničkim osobljem veleposlanstva te postaje agitator Titova partizanskog pokreta. Ponesen nadom u bolje ekonomsko i federalističko sutra i za Hrvatsku i Jugoslaviju temperamentni Splićanin se 1945. godine vraća u zemlju. Međutim, atmosfera revolucionarnog terora koja „pritišćući ljude jedne na druge

² Isto.

³ Osim radova autora ovog članka, tu su još rad Jelene ŠESNIĆ, „Bogdan Raditsa, the 1970s, and the Question of Croatian Emigration“, *Working Papers in American Studies*, 1/2014., 115–130 te rad poljskog autora Macieja CZERWIŃSKOG, „Dysydent Bogdan Radica“, *Poznańskie Studia Slawistyczne*, 6/2014., 75–90. Oba rada su fokusirana na Radičinu političku emigraciju nakon 1945. godine.

⁴ O Radičinih mladenačkim i međuratnim političkim usmjerenjima vidi: Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada*, München – Barcelona 1982.

⁵ O zaokretu Matice Hrvatske „udesno“ 1930-ih vidi: Višeslav ARALICA, *Matica hrvatska u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2009.

(...) ukida prostor među njima (...) kao živo mjesto slobode“,⁶ a u kojoj Radica dodatno vidi mnoštvo elemenata koje će kasnije Hannah Arendt označiti inherentnim totalitarnom tipu vladavine,⁷ goni ga da ubrzo zauvijek emigrira u SAD. Neposredno po dolasku u SAD objavljuje u tisku svoja iskustva i zapažanja, koja ga ekspresno lansiraju u žižu medijskog interesa te čak dovode do svjedočenja pred raznim odborima senata SAD-a kao jednog od najvećih onodobnih stručnjaka za komunizam.

Zatopljivanjem odnosa između Jugoslavije i Zapada početkom 1950-ih polako jenjava Radičina međunarodna važnost, ali zato raste ona unutar hrvatskog iseljeničtva. Surađujući u *Hrvatskom glasu* kanadskog HSS-a, *Novoj Hrvatskoj* Jakše Kušana, pa naposljetku i u *Hrvatskoj reviji* Vinka Nikolića, Radica se posvećuje neumornom „podučavanju“ ustaške političke emigracije s vrijednostima američke liberalne demokracije. Iako ne više prisutan toliko u američkim medijima, Radica intenzivno druguje s poznatim intelektualcima i ličnostima poput Fiorella H. LaGuardie, Aleksandra Kerenskog, Ferenc Nagya itd. Godine 1971. izlazi mu *Sredozemni povratak*, knjiga izabranih prijeratnih eseja i putopisa, a 1974. godine knjiga *Hrvatska 1945*, cjelovite uspomenne boravka u Hrvatskoj i Jugoslaviji dotične godine. Naposljetku, početkom osamdesetih Biblioteka Hrvatske revije izdaje mu memoare *Živjeti nedoživjeti* u dva sveska. Iako mu se u ljeto 1990. godine ostvarila davna želja da konačno posjeti slobodnu Hrvatsku, želja da mu se posmrtni ostaci prenesu i zakopaju u Splitu još nije ostvarena; Radica je umro 5. prosinca 1993. u New Yorku, gdje je i pokopan.⁸

Sl. 1. Fokion Dimitriadis, *Bogdan Radica* (1931.)

⁶ Bogdan RADICA, *Hrvatska 1945*, München – Barcelona 1974., 213.

⁷ Hannah ARENDT, *Totalitarizam*, Zagreb 1996.

⁸ Za koncizni prikaz Radičina života i djelovanja vidi: Stevo ĐURAŠKOVIĆ, „Zaboravljeni hrvatski kozmopolit Bogdan Radica“, *Dijalog povjesničara – istoričara 10* (ur. Hans-Georg Fleck i Igor Graovac), sv. 1, Zagreb 2007., 307–327; Stevo ĐURAŠKOVIĆ, „Bogdan Radica – nacionalist, liberal i kozmopolit istodobno“, u: B. RADICA, *Agonija Europe*, 379–385.

Već i ovako sažeti prikaz Radičina života ukazuje kako se radilo o novinaru i publicistu *par excellence*, čiji bi cjelokupni prikaz daleko premašio okvire ovog članka. Stoga će se ovaj rad fokusirati na Radičinu viziju mediteranizma kako je razvijena u njegovu međuratnom novinskom i publicističkom djelovanju. Bit će prikazano kako je Radica, u dijalogu s tada popularnim konceptom arkadijskog Mediterana nasuprot mehanicističkoj i otuđenoj Europi, razvio svoju originalnu kritičku misao, osobito s obzirom na konceptualizaciju Dalmacije u okviru ideje mediteranizma.

INTELEKTUALNI IZVORI RADIČINA LIBERALIZMA

Za potpuno razumijevanje Radičine ideje mediteranstva, shvaćenog „ne samo kao komponente pravog hrvatstva nego kao demokratski ideal“,⁹ treba krenuti od Radičina intelektualnog formiranja, presudno ostvarena kroz kontakte s najpoznatijim europskim intelektualcima međuraća. Od mnoštva intelektualaca s kojima aktivno dijalogizira, najveći utjecaj na Radičino intelektualno formiranje ostavljaju poznati talijanski povjesničar i budući punac Guglielmo Ferrero (1871. – 1943.)¹⁰ te glasoviti filozof Benedetto Croce.

Od Ferrerove političke misli Radica usvaja tri bitna elementa: razlikovanje kvalitativne i kvantitativne civilizacije, pojam legitimiteta izražen u načelu *Droit de gens* te naposljetku privrženost idejama liberalizma.

Po Ferreru, kvalitativna civilizacija određena primatom moralnih i estetskih načela bespovratno je uništena Francuskom revolucijom jer je ona na povijesnu pozornicu uvela materijalnu kvantitativnu civilizaciju koja zanemaruje idejne i moralne komponente društvenog života. Pritom Ferrero nije protivnik revolucije, već upozorava na njezinu proturječnost: napredak slobode koji se poništava nespontanom revolucionarnim voluntarizmom. Da bi razriješio unutarnji problem revolucije, Ferrero polazi od povijesnog primjera *Droit de gens*, utemeljena na načelu „u kojem onaj ko kreće u rat ne sme da misli da ima apsolutno pravo, a da njegov neprijatelj nema“.¹¹ Dotično pravo, uvedeno Vestfalskim mirom 1648. godine, dovelo je do konačne stabilizacije državnih granica u zapadnoj Europi. Za Ferrera, ključna su dva napada na *Droit de gens* u moderni: Napoleonski ratovi te fašistička i boljševička revolucija. Mučen nestabilnošću poslijeratne Europe, Ferrero postavlja pitanje: Tko i pod kojim uvjetima ima pravo vladati, a tko dužnost slušati, tj. kako naći „novi Droa de žan, koji treba mase da shvate“?¹² Ferrero ne daje odgovor na dotično pitanje, samo ističe kako je nevoljkost aktualnih političkih elita za prihvaćanjem nužnosti demokratizacije građanskog

⁹ Slobodan Prosperov NOVAK, *Povijest hrvatske književnosti*, sv. 3: *Sjećanje na dobro i zlo*, Split 2004., 38.

¹⁰ Ulazak u obitelj Ferrero Radica dužuje prijateljevanju sa sinom Guglielma Ferrea, Leom. Radica se naposljetku ženi Leovom sestrom Ninom. Sama žena Guglielma Ferrea, Gina, kći je glasovitog psihologa Cesarea Lombrosa. Osim po svojem dijelu, Guglielmo Ferrero je poznat i po tome što je bio mentorom glasovitom mađarskom povjesničaru Istvanu Bibi te je mnogo utjecao na njegovo intelektualno formiranje. Vidi: István BIBÓ, „Bijeda istočnoevropskih malih država“, u: István BIBÓ – Tibor HUSZÁR – Jenő SZÜCS, *Regije evropske povijesti*, Zagreb 1995., 11–92.

¹¹ Bogdan RADICA, *Agonija Evrope. Razgovori i susreti*, Beograd 1940., 83.

¹² *Isto*, 83.

društva zbog neizbježnog ulaska masa u politiku glavni uzrok sloma versajskog poretka te posljedičnog uspona fašizma i boljševizma.¹³

Dok je Guglielmo Ferrero odredio najširi okvir Radičina liberalizma, za jasno profiliranje stava prema totalitarnim režimima, a poglavito prema komunizmu, najzaslužnije je Radičino shvaćanje misaonog sustava Benedetta Crocea. U svom aktivnom dijalogu s Croceovom misli, Radica preuzima Croceovu definiciju umjetnosti kao primarno individualnog kognitivnog čina slobodnog od bilo koje ideološke ili vjerske dogme, iz koje slijedi i Croceova definicija totalitarizama:

Historijski materijalizam! Absurdan u samom imenu, jer materijalizam isključuje povijest, koja je spiritualnost (...) Jedna od raznih idejnih nastranosti (...) s lijevog krila Hegelove škole, koja je željela postaviti nešto na mjesto Boga i konačno je pronašla jednog zametnutog boga, materiju i ekonomiju. Rasizam! I on je također negacija povijesti jer kad bi umjesto ljudi postojale rase (...) čovječanstvo bi se pretvorilo u jednostran i smiješan mehanizam, štur i prazan.¹⁴

Nasuprot gore izloženog, Radica ulazi u polemički dijalog s Croceovom filozofijom povijesti po kojoj uspon fašizma u Italiji nije znak krize liberalizma, već građanskih stranaka nesposobnih izdignuti se iznad instinkta i utopija novog subjekta politike – masa.¹⁵ Radica odbacuje Croceov historicizam kao anakroniju klasičnog liberalizma neosjetljivog na socijalna i ekonomska pitanja masa.

Lutajući 1930-ih godina intelektualnom Europom, čiji je sve veći broj umova opasno naginjao fašizmu i boljševizmu, Radica nalazi preostale malobrojne sugovornike u Julien Bendi te kršćanskim socijalistima Jacquesu Maritainu i Françoisu Mauriacu. Držeći, s jedne strane, Bendinu teoriju izdaje intelektualaca popuštanjem partikularnim interesima nacije ili klase umjesto posvećenja univerzalnim vrijednostima razuma, pravde i istine preapstraktnom,¹⁶ Radica se, s druge strane, priklanja Bendinoj teoriji „borbene demokracije“. Naime, Benda polazi od osude slijepog pacifizma Francuske i Velike Britanije „da je dovoljno ne ratovati da bi rat nestao“¹⁷ te zaključuje kako je potrebno obnoviti duhovnu privrženost masa parlamentarnoj demokraciji kao jedinjoj koja biva sposobna stvoriti solidarno društvo vladavine zakona i materijalnog blagostanja.¹⁸ S druge strane, metafizički temelj Radica nalazi u kršćansko-socijalnoj misli Jacquesa Maritaina i Françoisa Mauriaca, koji u nacizmu i fašizmu vide krajnji oblik negacije kršćanskog humanizma, a njegovu obnovu u povratku temeljnim moralnim načelima kršćanstva u svakodnevnom životu, osobito u socijalnoj sferi, zapuštenoj neobuzdanim materijalizmom.¹⁹

¹³ *Isto*, 17–101.

¹⁴ B. RADICA, *Agonija Europe*, 120.

¹⁵ *Isto*, 109–127.

¹⁶ Detaljnije o teoriji izdaje intelektualaca vidi: Julien BENDA, *Izdaja intelektualaca*, Zagreb 1997.

¹⁷ JOSE ORTEGA Y GASSET, *Pobuna masa*, Zagreb 2003., 194.

¹⁸ B. RADICA, *Agonija Europe*, 239–257.

¹⁹ *Isto*, 347–375.

MEDITERANIZAM BOGDANA RADICE IZMEĐU NOSTALGIJE I NACIONALNOG IDENTITETA

Poticaj Radici za promišljanje mediteranizma i mjesta Dalmacije na Mediteranu svakako je dala popularizacija Mediterana kao žuđenog mjesta povratka izvorima civilizacije; trend koji je krajem 19. stoljeća postao omiljena (turistička) moda europskih intelektualaca. Naime, koncept izvornosti i neiskvarenosti krajolika i ljudi Grčke, Španjolske, Italije i Dalmacije stavljen je nasuprot slici otuđenja modernog zapadnoeuropskog društva, a sve u okviru općeg intelektualnog trenda slavljenja povratka prirodi i krajolicima nasuprot dekadencije urbanog. Dotični intelektualni trend svoj je vrhunac doživio u međuratnom razdoblju krize parlamentarne demokracije i paralelnog uspona fašizma, koji daje dodatnu popularnost teorijama o dekadenciji tzv. starih, umornih nacija Zapada te usponu mladih, vitalnih nacija Juga i Istoka Europe, koje je najcjelovitije elaborirao Oskar Spengler u knjizi *Propast Zapada*.²⁰ Teorije dekadencije građanskog Zapada društveno su bile praćene međuratnim trendom turističke potrage za „iskonskim mediteranskim arkadijama“, u okviru koje se i Dalmacija od periferne provincije pretvara u poznatu turističku destinaciju.²¹

Drugi razlog Radičina bavljenja mediteranizmom sama je njegova osobnost, tj. sudbina života intelektualca s europske periferije u njezinom središtu, kojem zabrinutost svjedočenja sutona demokracije u Europi kasnih 1930-ih samo pojačava intelektualnu dilemu, u kojoj

(...) naš je čovjek neprestano tražio i težio tome da pronađe mogućnost suživljavanja i suosjećanja sa Zapadom, ali je u isti mah izricao i svoje sumnje, svoju mržnju i prijezir čovjeka sa periferije koji zna i osjeća šta znači živjeti na mostu i u sjecištu najprotivnijih strujanja i utjecaja. (...) Poput španjolskog i naš je čovjek izložen vječnom razjašnjanju sa Zapadom. Svijesti i besjede naših ljudi stoljećima nose biljeg i pečat nesporazuma i nesuglasica, a u isti mah i dodira, susreta i razgovora.²²

Fokus Bogdana Radice na društvenost i političnost Mediterana započinje izvještajima o stanju u Italiji 1920-ih godina pa se nastavlja na putopise i kolumne o društvenom, kulturnom i političkom životu Grčke, ali i eseje o društvenim i političkim gibanjima s „udaljenih obala Sredozemlja“, tj. Kemalove Turske, koju posjećuje 1930./1931. godine. Međutim, tek kada se skrasio kao jugoslavenski ataše za tisak pri Ligi naroda u Ženevi, živi i radoznali duh splitskog novinara uspijeva se sustavnije fokusirati na Mediteran kao topos gdje su se „uspjeli formirati narodni individualizmi, sačuvati regionalizmi i izgraditi gradovi: no-

²⁰ Radi se prije svega o idejama francuskih intelektualaca Frédéric Mistrala, Charlesa Maurrasa i Mauricea Barrèsa. Prva dva su razvijala konzervativnu ideju tzv. provansalizma nasuprot modernizmu Francuske revolucije, a potonji između ostalog ideju iskonskoga mediteranskog čovjeka nasuprot dekadentnom buržuju. Sva trojica su bila dio tzv. Intelektualne antimodernističke pobune, koji predstavljaju korijene fašizma. Vidi: Herman LEBOVICS, *True France. The Wars over Cultural Identity, 1900–1945*, Ithaca 1992. Za talijanski slučaj istog vidi: Emilio GENTILE, *The Struggle for Modernity. Nationalism, Futurism and Fascism*, Westport 2003.

²¹ John K. WALTON, „Predgovor: neki konteksti za povijest jugoslavenskog turizma“, *Sunčana strana Jugoslavije. Povijest turizma u socijalizmu* (ur. Hannes Grandits i Karin Taylor), Zagreb 2013., 9–21.

²² B. RADICA, *Agonija Europe*, 24. U originalu tiskano kurzivom.

sioci osobne slobode, najčešće demokracije, koju je čovječanstvo uspjelo ostvariti²³ Na tragu misli Paula Valéryja o Sredozemlju kao tvornici civilizacija, Radica iz svog vlastitog iskustva definira Mediteran „kao vrstu današnjeg Pariza srednjeg vijeka“ jer su sredozemni polisi znali skladno uklopiti grčko-rimsku tradiciju u kršćanski nauk te je začiniti raznim tekovinama islama.²⁴ Ono što Radicu pomalo tješi pred mračnom političkom stvarnošću ufanje je u Valéryjevo oduševljenje Mediteranom kao civilizacijom čovjeka: „Čovjek kao mjera stvari, čovjek, politički element, člana grada, čovjek kao juridička osoba definirana pravom; čovjek jednak čovjeku pred Bogom i gledan *sub specie aeternitatis*.“²⁵ U suvremenosti Radica nalazi izraz tog slobodarstva u lirici „tragičnog mediteranskog osjećaja života“ poznatog španjolskog pjesnika i esejista Miguela de Unamuna, koji nasuprot mehanicizmu suvremenog građanskog društva uzvisuje „Don Kihotizmom“ shvaćen kao kultiviranje idealističkih vrijednosti. Nasuprot antiracionalizmu fašizma, Unamuno nalazi „Don Kihotizam“ u pacifističkom i sanjarskom mentalitetu okrenutom egzistencijalističkoj vjeri u Boga nasuprot klerikalizmu isusovačkog tipa.²⁶

Ono što se nadaje temeljnim problemom za splitskog novinara jest: kako sačuvati nasljeđe nekoć jedinstvenoga srednjovjekovnog prostora u okvirima modernih nacionalnih država koje su iščupale svaka po fragment tog nekoć civilizacijski središnjeg prostora te ga pretvorile u periferije „svojih narodnih organizama, koji su pretežno upravljani prema evropskoj sredini“.²⁷ Međutim, daleko od toga da bi temperamentni velovarošanin zagovarao povratak u srednjovjekovlje poput Frédéricica Mistrala i Charlesa Maurrasa.²⁸ Radica shvaća kako je „najširi individualizam i najneograničeniji regionalizam“ srednjovjekovne mediteranske civilizacije nepovratno nestao s dobom modernih nacionalnih država, ali tu činjenicu ne vidi kao tragičnu. Naprotiv, suvremenu ulogu danas perifernih mediteranskih pokrajina Radica, na tragu Nicola Tommasea, nalazi u mogućnosti da mediteranske provincije svojim kulturalnim nasljeđem obogate nacionalnu kulturu ili, kako on kaže, „kontinentalna središta nacionalnih država“.²⁹ U slučaju Dalmacije, Radica polazeći od suda Ljube Karamana o provincijskom značaju dalmatinske autohtonosti unutar šireg okvira Mediterana ukazuje na nužnost gledanja Dalmacije prije svega u širem hrvatskom kontekstu. Osobito ističe nasljeđe Dubrovačke Republike kao najviše točke do koje je „dopro Slaven u svojoj simbiozi sa zapadnom i istočnom mediteranskom civilizacijom“;³⁰ ali naglašava i potrebu revalorizacije zaboravljenih dalmatinskih individua koji su svojim djelovanjem ostavili „europski“ trag poput Svetog Jerolima, Marka Antuna de Dominisa, Ruđera Boškovića ili Nicole Tommasea.³¹ Nacionalno-identitetski osobito interesantno ispostavlja

²³ Bogdan RADICA, „Mediteranski povratak“ (1930.), *Sredozemni povratak*, München – Barcelona 1971., 17.

²⁴ *Isto*, 18–19

²⁵ B. RADICA, „Duh Mediterana“ (1936.), *Sredozemni povratak*, 46.

²⁶ B. RADICA, *Agonija Evrope*, 481–514.

²⁷ B. RADICA, „Mediteranski povratak“, *Sredozemni povratak*, 40.

²⁸ Vidi bilješku 20.

²⁹ B. RADICA, „Duh Mediterana“, *Sredozemni povratak*, 43–44.

³⁰ *Isto*, 63.

³¹ B. RADICA, „Bit Dalmacije u Mediteranu“ (1939.), *Sredozemni povratak*, 77–79.

se Radičino gledište na Tommasea, kanoniziranog u iredentizmu ocem dalmatinskog talijanstva. Radica, pak, poznatog Šibenčanina gleda historijski, u kontekstu njegova vremena, te tumači Tommaseovu viziju Dalmacije kao poziv jednoj mediteranskoj pokrajini da bude spojnicom različitih nacionalnih kultura, samo s time što Tommaseov pojam slavenstva zamjenjuje pojmom hrvatstva.³² Stoga se i oštro opire D'Anunzиеvskoj fašističkoj slici Mediterana utemeljenoj na supremaciji latinske kulture i imperijalnog naslijeđa Rimskog Carstva.³³ Iredentističko prisvajanje Mletačke Republike kao povijesnog izraza talijanskog nacionalizma, ali i negativan sud o Veneciji u hrvatskom nacionalnom kanonu, Radica suprotstavlja interpretaciji Mletačke Republike kao srednjovjekovnog „commonwealtha interesa“, sa smislom za „osjećaje lokalnog i regionalnog patriotizma“.³⁴

Sl. 2. *Sredozemni povratak*, knjiga izabranih prijeratnih eseja i putopisa Bogdana Radice (1971.)

Dok kulturna prožimanja i obogaćivanja vidi kao produktivna, Radicu muči temeljni problem svih suvremenih nacionalno-integracijskih procesa: kako promicati bogato povijesno regionalno naslijeđe – u ovom slučaju naslijeđe dalmatinskoga srednjovjekovnog mediteranizma – tako da ne bude dezintegrativno za izgradnju nacionalnog identiteta. Dotičnu suprotnost Radica interpretacijski pomiruje preuzimajući misao Jose Ortege Y Gasseta u opreci kultura puka i patricijata. Veliki španjolski filozof 20. stoljeća opisao je procese formiranja mediteranskog grada kao proces odvajanja nepoljoprivrednog stanovništva u urbanu političku zajednicu koja je svoju posebnost čuvala sprječavanjem penetracije zemljoradničkog predgrađa-sinikizmosa u socijalno tkivo grada-civitas.³⁵ Preuzimajući Orteginu

³² Isto.

³³ B. RADICA, „Gabriele D'Annunzio i njegov mediteranski cesarizam“ (1938.), *Sredozemni povratak*, 125–134.

³⁴ B. RADICA, „Mediteranski povratak“, *Sredozemni povratak*, 25.

³⁵ J. ORTEGA Y GASSET, *Pobuna masa*, 157–161.

koncepte, Radica dalmatinski sinikizmos ne definira kao primitivan i stran kulturi grada, već kao entitet koji je „u svojim granicama stvorilo pitoreskne trgove s crkvama, ispjevanim legendama, izgradio bunare, podigao ‘šandarce’, bunio se i krijepio svoje ‘puntarstvo’, dok je grad paktirao, sporazumijevao se, prihvaćao i popuštao“.³⁶ Dolaskom nacionalno-integracijskih procesa u 19. st. Radica upravo u društvenoj uzlaznosti i dinamičnosti kultura dalmatinskih sinikizmosa vidi agent progresu, a u gradskom patricijatu osnovu nekad „sjajnih municipalnih borba po dalmatinskim gradovima“. On sad predstavlja „vlast pod gotovo svim stranim dominacijama, stvara, tokom stoljeća, tipičan politički mentalitet koji odgovara općim namjerama svih režima“.³⁷

Radica u povijesnoj *longue durree* napetosti pučkog sinikizmosa i patricijskog civitasa otkriva specifičnost Dalmacije na Mediteranu po unikatnom amalgamu kako kaže, „romanskih statičnih i slavenskih dinamičnih elemenata“, gdje je latinski oblik grada uspio nametnuti red slavenskom došljačkom elementu, ali ne uspijevajući ga nikada potpuno asimilirati.³⁸ Upravo se iz dotičnog procesa

(...) oblikovala naša politija, i stvorila naša nacionalna svijest, a ne drugdje, kao recimo u panonskoj Hrvatskoj, kamo se ona kasnije prebacuje, proizlazi iz veze Dalmacije s Mediteranom, iz njenog geopolitičkog položaja, i što je hrvatska inteligencija Dalmacije uspijevala izraziti se pod utjecajem mediteranske vizije života.³⁹

Smještajući počelo modernog hrvatskog nacionalno-integracijskog procesa u Dalmaciju, Radica ne podliježe samo svojevrsnom lokalpatriotizmu, već i polemizira s tadašnjim predsjednikom Matice Hrvatske Filipom Lukasom jer je ovaj u Radičnim mediteranskim esejima „osjetio neko izdvajanje dalmatinskih Hrvata iz hrvatske nacionalne samobitnosti“.⁴⁰ Iz koncepta o hrvatstvu Dalmacije Radica konačno razrađuje koncept o „dvije Dalmacije“. Splitski dotični koncept preuzima od poznatog talijanskog književnika Giovannija Pappinija, koji je početkom 20. stoljeća pisao o postojanju dvije Italije, jedne „rimske“, barokne i umjetne, čiji su reprezentivi po Pappiniju Raffaelo i D’Annunzio, te druge, „frentinske“, zasnovane na filozofiji života, čije su najznačajnije utjelovljenje Dante i Michelangelo. Analogno Pappiniju, po Radici prva Dalmacija egzistira u četverokutu Šibenik – Split – zaleđe – otoci, gdje puk u latentnom buntu protiv svake vlasti izgrađuje, iako po značaju periferu, originalnu hrvatsku mediteransku kulturu miješanjem romanske stilizacije i slavenske usmene predaje. Njezini najstariji predstavnici su Juraj Križanić i Marko Marulić, koji kao urbani latinski humanist piše *Juditu* u „versima Rvaskin“, a konačno se zaokružuje pobjedom narodnog pokreta u Dalmaciji krajem 19. stoljeća koji, postulirajući suvremeni demokratski nacionalizam, dokida posljednje elemente predmodernoga aristokratskog kampanilizma i, po Radici, utjelovljuje princip slobode karakterističan za Mediteran još od antike.

³⁶ B. RADICA, „Duh Mediterana“, *Sredozemni povratak*, 57.

³⁷ *Isto*, 55–56.

³⁸ *Isto*, 63.

³⁹ B. RADICA, „Bit Dalmacije u Mediteranu“ (1939.), *Sredozemni povratak*, 77

⁴⁰ B. RADICA, „Zašto Sredozemni povratak?“, *Sredozemni povratak*, 9.

Druga Dalmacija, „isusovačka“, za razliku od prve „franjevačke i kačićevske“, utjelovljena je u Dubrovniku u Korčuli. Karakterizira je politika u kojoj kao „da vam gospari savjetuju: čemu se odupirati i boriti se i stradati, kad se sve može postignuti dijalektikom diplomatiziranja i snalaženja između snaga u sukobu“.⁴¹ Iako mentalitet temporaliziranja Radica vidi povijesno prisutnim u „isusovačkoj Dalmaciji“, zaključuje kako je dotični aktualno prisutan po cijeloj regiji, prije svega kod optanata, ali i dalmatinskih unitarista (iako to eksplicitno ne navodi):

Ima jedan svijet, koji još živi u vlazi ovih naših starih gradova, u biti anacionalan, stideći se hrvatstva, udaljen od svih trzaja zemlje i pozadine, iz koga je nicalo neprestano autonomništvo; savitljiv na svaku vlast (...). Ovaj je svijet nadživio sve vlasti i sva carstva, ostavši stupom svake vlasti i svih okupacija; on je stvorio bijednu oligarhiju koja se izjvljava. Snobovski uvjeren, da se na njega oslanja civilizacija, kultura i sila svake vlasti, ovaj je svijet izgradio sjenu zapadne buržoazije, oblikovao jedno bezlično društvo, ustvari beživotno, bez smisla za ikakvi kulturni vitalizam.⁴²

Na kraju, Radica se pita kakva je budućnost nekad jedinstvene kulture mediteranizma u Europi modernih nacionalnih država, uz to ugroženih fašizmom i boljševizmom. Kao, prije svega, čovjek aktualnog svijeta, splitski novinar na kraju sjetno zaključuje:

Svugdje uzduž ove magične vrpce, koja vezuje mediteransku elipsu, nestaje posljednji tip mediteranskog grada: grada *kvalitativnog*, od koga nam danas preostaju vanjština, turizam i nostalgija za nekadašnjim.⁴³

ZAKLJUČAK: ZAMETNUTI RADICA U NEPODNOŠLJIVOJ LAKOĆI POSTOJANJA DALMACIJE

Sažeti prikaz mediteranizma Bogdana Radice pokazuje da je riječ o originalnom autoru, čija je ideja mediteranizma ne samo u živom dijalogu s tadašnjim tematiziranjem tog pojma, već i razvijanjem originalnih uvida o mjestu Dalmacije na Mediteranu, počev od konceptualizacije geneze dalmatinske mediteranske kulture u nasuprotnim pojmovima *sinikizmos* – *civitas*, preko tematiziranja o dvije Dalmacije u okviru mjesta dalmatinizma u suvremenim hrvatskim nacionalno-integracijskim procesima. Kao liberal, Radica konceptualizira Dalmaciju i Mediteran kao povijesni prostor miješanja različitih kulturnih utjecaja, a aktualno kao prostore mosta, prenosnica i dijalogiziranja različitih nacija, što se ispostavlja osobito važno u modernom dobu nacionalnih identiteta čija je inherentna priroda, čak i kada je se oblikuje u liberalnom duhu, uvijek bazno ekskluzivna, kako prema vani – drugim nacijama – tako i prema unutra – različitim regionalnim identitetima unutar pojedine nacije.

⁴¹ B. RADICA, „Bit Dalmacije u Mediteranu“, *Sredozemni povratak*, 71.

⁴² *Isto*, 72.

⁴³ B. RADICA, „Duh Mediterana“, *Sredozemni povratak*, 58.

Naposljetku, važno je reći da Radičino publicističko djelo – kao i mnogo toga drugog – ostaje stršati usamljeno. Naime, kako je sam istaknuo u legendarnom eseju iz 1955. godine „Vječni Split“, koji predstavlja konačno svođenje računa s rodnim gradom, kako u prikazu njegove mikrosociologije, tako i pomalo u obračunu s njegovim antiintelektualizmom, temeljni poriv njegovih mediteranskih eseja bio je dati kulturi svog rodnog grada nešto visokoparnije od one „sjetne, melankolične i romantične naravi Splita“⁴⁴ dane u librima Marka Uvodića, satiri Vicka Mihaljevića, a ja bih dodao i u malo/velomišćanskoj kronologiji Miljenka Smoje. Koliko god oni prikazivali plastični, živi i pučki kolorit Splita i Dalmacije, ostali su fatalno ograničeni provincijalnim autizmom. Razlog izostanka intelektualnije publicistike sam Radica lijepo je detektirao u činjenici „što Split nije dao svojih romanopisaca i pjesnika snage jednog Tina Ujevića ili Miroslava Krležu. (...) sa više suptilnosti i više smisla za oblik, kakvog ga ima, recimo, u Ive Andrića“.⁴⁵ Tako Dalmacija i nadalje čeka svog suvremenog „smjestitelja“ u okviru Hrvatske, Mediterana i svijeta. Koliko je intelektualnija obrada dalmatinstva zanemarena u aktualnom splitskom provincijalizmu, svjedoči činjenica kako Dalmatinska biblioteka Slobodne Dalmacije 2000-ih godina izdala *Izabrana djela* Miljenka Smoje i *Libar* Marka Uvodića, ali ne i mediteranske eseje Bogdana Radice!

MEDITERRANEANISM OF BOGDAN RADICA AS THE IDEA OF FREEDOM VERSUS TOTALITARIANISM

The article discusses Bogdan Radica's vision of Mediterraneanism. First, the article presents a brief description of the work of possibly the greatest journalist and publicist in 20th century Split. Then follows a discussion of how Radica was influenced by familiarity with the works of the intellectual cream of interwar Europe, and especially with theories of the renowned Italian liberals Guglielmo Ferrero and Benedetto Croce. Actively dialoguing with the current theories of Mediterraneanism, and primarily with the *provençalisme* of Frederic Mistral, the fascist vitalism of Gabriele D'Annunzio, and the idea of Mediterranean mentality by Miguel de Unamuno and Jose Ortega y Gasset, Radica constructed his own original theory of the Mediterranean and especially the place of Dalmatia in the Mediterranean. Starting from the view of the Mediterranean as a workshop of civilizations, Radica conceptualizes Dalmatia as a unique location of a harmonious blending of Slavonic and Roman culture, a place whose rich heritage is a contribution to Croatian culture, and which does not go against it. Examining the place of Dalmatia's Mediterraneanism in contemporary processes of Croatian national integration, Radica conceptualizes two Dalmatias: a plebeian and rebellious one that builds a modern democratic nationalism and a patrician and Jesuit one which is marked by *campanilista* anachronism and political pragmatism. In conclusion, the article points out that in present-day Dalmatia there is no successor to the intellectual journalism of Bogdan Radica, due to the intellectual parochial self-involvement of the region.

Key words: Bogdan Radica, liberalism, Mediterraneanism, Dalmatia, Croatia, two Dalmatias

⁴⁴ Bogdan RADICA, *Vječni Split*, Split – Zagreb 2002., 146.

⁴⁵ *Isto*.

Literatura

- Višeslav ARALICA, *Matica hrvatska u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2009.
- Hannah ARENDT, *Totalitarizam*, Zagreb 1996.
- Ivo BANAC, „Bogdan Radica – agonija i borba“, u: Bogdan RADICA, *Agonija Europe. Razgovori i susreti*, Zagreb 2006., 371–377.
- Julien BENDA, *Izdaja intelektualaca*, Zagreb 1997.
- István BIBÓ, „Bijeda istočnoevropskih malih država“, u: István BIBÓ – Tibor HUSZÁR – Jenő SZŰCS, *Regije evropske povijesti*, Zagreb 1995., 11–92.
- Maciej CZERWIŃSKY, „Dysydent Bogdan Radica“, *Poznańskie Studia Slawistyczne*, 6/2014., 75–90.
- Stevo ĐURAŠKOVIĆ, „Bogdan Radica – nacionalist, liberal i kozmopolit istodobno“, u: Bogdan RADICA, *Agonija Europe. Razgovori i susreti*, Zagreb 2006., 379–385.
- Stevo ĐURAŠKOVIĆ, „Zaboravljeni hrvatski kozmopolit Bogdan Radica“, *Dijalog povjesničara – istoričara 10* (ur. Hans-Georg Fleck i Igor Graovac), sv. 1, Zagreb 2007., 307–327.
- Emilio GENTILE, *The Struggle for Modernity. Nationalism, Futurism and Fascism*, Westport 2003.
- Herman LEBOVICS, *True France. The Wars over Cultural Identity, 1900–1945*, Ithaca 1992.
- Slobodan Prosperov NOVAK, *Povijest hrvatske književnosti*, sv. 3: *Sjećanje na dobro i zlo*, Split 2004.
- Jose ORTEGA Y GASSET, *Pobuna masa*, Zagreb 2003.
- Bogdan RADICA, *Agonija Europe. Razgovori i susreti*, Zagreb 2006.
- Bogdan RADICA, *Agonija Evrope. Razgovori i susreti*, Beograd 1940.
- Bogdan RADICA, *Hrvatska 1945*, München – Barcelona 1974.
- Bogdan RADICA, *Sredozemni povratak*, München – Barcelona 1971.
- Bogdan RADICA, *Vječni Split*, Split – Zagreb 2002.
- Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 1: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada*, München – Barcelona 1982.
- Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 2: *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz apokalipsu Jugoslavije*, München – Barcelona 1984.
- Jelena ŠESNIĆ, „Bogdan Raditsa, the 1970s, and the Question of Croatian Emigration“, *Working Papers in American Studies*, 1/2014., 115–130.
- John K. WALTON, „Predgovor: neki konteksti za povijest jugoslavenskog turizma“, *Sunčana strana Jugoslavije. Povijest turizma u socijalizmu* (ur. Hannes Grandits i Karin Taylor), Zagreb 2013., 9–21.